

KROPPENS GEOLOGI

Den svenska poesin har under senare år tagit en ekologisk vändning. Men har det gått mode i civilisationskritiken? Lyra Koli finner Gunnar D Hanssons nya bok "hundra gånger mer drabbande än all plakatmässigt uppfordrande ekopoesi."

Då och då börjar litteratordiskussionerna eka av några modeord vars innebörder brukar kännas både för snäva och för utsmetade. Förra året kunde man läsa om "ekopoesi" på nästan alla kultursidor. I år vill många prata om "avförtrollning" eller "återförtrollning". Även om sådana termer knappast är tillfredsställande som genrebeteckningar och oftast saknar precision, så tyder deras uppdykande på något som rör sig i tidsandan, en allmän ängslighet eller längtan eller vision om vad litteraturen skulle kunna vara eller bli: vad den skulle kunna göra med vår relation till omvärlden. Alltså är det kritikens uppgift att ta dem på tvehågset allvar.

Som nästan alltid är fallet med bättre böcker så fäster inte riktigt någon av termerna på Gunnar D. Hanssons senaste diktsamling, men det gör spänningsförhållandet mellan *Tapeshavet* och "avförtrollning" eller "ekopoesi" desto mer intressant. Istället för att etikettera dikterna måste man gå ner på djupet av begreppen för att gräva fram tentaklerna som sätter dem i kontakt med tidsandan. Att boken förhåller sig till klimatförändringarna är ganska uppenbart: *Tapeshavet* var ett postglacialt havsområde som under stenåldern bredde ut sig ungefär där Gunnar D. Hansson växte upp i Bohuslän. Diktsamlingen är en spretig sammanställning av citat, dagboksanteckningar och halvt prosaiska dikter där metalitteratur varvas med botanik och geologi. Den uppehåller sig primärt vid Härnässetraktens historia, och skenbart har den ingenting med avförtrollning att göra. Men kratsar man litegrann på modeorden upptäcker man snart att *Tapeshavet* är skriven i en skärningspunkt där de sammanfaller till en och samma halvartikulerade fråga.

Avförtrollning (*Entzauberung*) är ett begrepp som sociologen Max Weber har hämtat från Friedrich Schiller, som i dikten *Grekländs gudar* talar om *die engotterte Natur* (ungefär: den avförgudade naturen, naturen från vilken gudarna har avlägsnats). Hos Weber syftar avförtrollning på den ökade rationaliseringen av samhället, som ger människan en känsla av kontroll över naturkrafterna. Men han är noga med att poängtera att det *inte* betyder att man vet allt om sina existentiella villkor: "Det betyder någonting annat, nämligen vetenskapen eller tron att man, om man ville, när som helst kunde ta reda på det. Med andra ord betyder det att det i princip inte finns några mystiska oberäkneliga krafter med i spelet, utan att man istället kan, i princip, behärska

allting genom beräkning. Detta betyder att världen är avförtrollad.” (“Vetenskap som yrke”, min övers.) Tron på det övernaturliga har rensats bort från det allmänna medvetandet, eftersom man känner att vetenskapen *i princip skulle kunna* beräkna allt.

Själv har jag svårt att förstå hur man kan uppfatta världen som helt och hållet avförtrollad, eller för den delen känna ett behov av att ”återförtrolla” den. Som Weber antyder vet man ju faktiskt långt ifrån allt om vad det innebär att leva, varför man finns eller vad döden är. Han såg hur frågan om avförtrollning hos Leo Tolstoj blev till en fråga om döden: kan döden vara något meningsfullt för den civiliserade människan? Nej, säger Weber, döden är meningslös hos Tolstoj, men därför blir också hela det civiliserade, avförtrollade livet meningslöst.

Just här träder Gunnar D. Hansson in i problematiken: ”Detta har inget med döden att göra, / det handlar om hantverkskunnande och budskap” slår han fast redan i samlingens tredje dikt. Men en svårbestämbar (själv-)ironi vibrerar i meningen. Söndervittring, ålderdom och slut känns nämligen snabbt som bokens underliggande tema. Liksom driven av en lågmäld dödsångest blickar diktjaget tillbaka in i naturhistorien:

/.../ Allt är förbundet och allt är levande speglar, ett slags samstämmighet i den fysiska tillhörigheten. Det är så vi är släkt, ytterst och främst. Nästan som minnen och ekon av minnen som dröjer sig kvar (Styrsvik) och som ibland gör sig påminna som en långtidsverkande bedövning (stenbrytningen), som drömlös sömn, som efterliv, som något förutbestämt som ges ny klädnad, en sinnligt ordnad svepning. Varför finns detta något intill förväxling och förblandning så likt det enkla orörliga intet i den ursprungliga begränsning som tillkommer allt varande. Som i döden (Österöd, Bro kyrkogård) eller i annan lagbunden tillfällighet. Det närvarande är alltid i pakt med den avlägsna framtiden som är det oändligas mottaglighet (snäckskalén). Jag hör sorlet från Tapeshavet långt där ute, från en storm som varit eller som är på väg. /.../

Det är omöjligt att åskådliggöra med citat hur effektivt allting silas samman i diktsamlingen. Hansson plockar upp förhistoriska lämningar, björnbärsarter, bortglömda dikter och döda tänkare, bygdehistoria och nedlagda raffinaderier. I sin recension i DN (170926) liknade Rebecka Kärde träffsäkert boken vid en arkeologisk utgrävningsplats – och som sådan är den också rätt full av trist överflödsmaterial. Ibland faller Hansson in i ett förnumstigt faktaältande (som de för undertecknad nästan outhärdliga tretton sidorna vilka diskuterar huruvida Bellman möjligen vistades på en gård i Bohuslän under en kort period) men även dessa tråkigare partier blir ibland berörande genom hans typiska skrivsätt, ett slags stillsamt brustet självrefererande.

Till skillnad från den överväldigande dödsångest som skildrats så mästertligt av Tolstoj – exempelvis i *Ivan Iljitjs död* där Ivan på sin dödsbädd inser att allt han levat för ”var en stor, fruktansvärd lögn som skymde både livet och döden” – låter Hansson dödsångesten sippra in i allting tills den knappt är urskiljbar som sådan längre. Naturen, som så ofta används som en symbol för det nya, framväxande livet, blir hos honom snarare förstådd som ett chiffer av förflutna slut. Genom att närma sig den egna dödligheten genom ”prekambriska granitstup, mesolitiska vattenvidder” och vice versa uppnår dikterna en sorts halvmedveten varseblivning av det levandes utkanter som blir hundra gånger mer drabbande än all plakatmässigt uppfordrande ekopoesi.

I sin artikel ”The Brain of History or The Mentality of the Anthropocene” konstaterar filosofen Catherine Malabou att det slags ansvar som utkrävs av antropocenen är extremt svårt och paradoxalt eftersom det implicerar ett erkännande av en essentiell paralysering av ansvarstagande. Hur ska vi kunna medvetandegöra den omedvetna kraft som orsakat de klimatförändringar som hotar vår framtida överlevnad? Hon diskuterar historikern Dipesh Chakrabartys viktiga påpekande att antropocenen innebär att vi inte längre kan separera naturhistorien från den mänskliga historien, utan att vi måste börja tänka på oss själva som en geologisk kraft.

”Who is the we?”, frågar sig Chakrabarty. “We humans never experience ourselves as a species. We can only intellectually comprehend or infer the existence of the human species but never experience it as such. There could be no phenomenology of us as a species. Even if we were to emotionally identify with a word like mankind, we would not know what being a species is, for, in species history, humans are only an instance of the concept species as indeed would be any other life form. But one never experiences being a concept.” (“The Climate of History: Four Theses”)

Här invänder Malabou att projektet att fenomenalisera människans geologiska tillblivelse inte nödvändigtvis måste vara en omöjlighet. På något vis borde det gå att erfara denna medvetandesuspension, det stumma och slumrande ansvarstagandet. Det vi står inför när naturen blir till ett historiskt skeende och det mänskliga till en naturkraft ”constitutes a new form of human experience”. Mot bakgrund av Annales-skolans begrepp ”mentalitetshistoria” föreslår Malabou att vi istället för en medvetenhet kunde tänka oss detta tillstånd som en mentalitet:

“The history of mentality also includes, as one of essential dimension, the materiality of inorganic nature, the soil, the rocks, the mountains, the rivers, the Earth. A mentality is a hybrid concept that comprehends not only the psychic and the social, but also the originary likeness of the mind and the fossil, the inscription of naturalness in thought and behavior.”

Utan att behöva gå in för djupt i Malabous mångbottnade resonemang kan man ändå ana ett släktskap med Hanssons projekt i *Tapeshavet*, där bygdens historia skiktas ihop med stenbrott, landhöjningar och växtlighet, tvärs igenom ett självrefererande diktjag som hela tiden stöter emot en stum obegriplighet i sig själv:

/.../ Det finns något som inte kan ses, det är ett helt annat väder, ett helt annat sörjande, mest viskningar, uppgivande av andan. Något-jag-vet-ej-vad. En obestämd vindriktning, sedan stillhet, något inre, en helt annan tro med en grå sol bakom de genomskinliga molnen att överlämna sig åt. Avstånd och djup kunde inte mätas, kunde inte överlistas. Bländningen. Förlorad skärpa. Nu är den stunden. Nermejad. /.../

Oförmågan att se, mäta och beskriva på något tillfredsställande sätt återkommer som en orolig andhämtning genom diktsamlingen. Avförtrollning och återförtrollning blir till irrelevanta begrepp när rationalitetens illusion, känslan av att man *i princip* skulle kunna ta reda på allt genom vetenskapen, har brutits. Webers gamla tes, om att människan inte längre upplever sig maktlös inför några krafter i världen, har, kan man säga, vänts ut och in av insikten om att vi själva utgör en geologisk kraft som vi varken lyckas fullt ut förstå eller kontrollera.

Malabou använder sig av Marshall McLuhan för att visa hur vårt nervsystem, när det utsträcks via medier och teknologi för att omfatta hela världen, blir avdomnat istället för all-upplevande. När vår teknologi orsakar klimatförändringar på en global skala är vi alltså som allra minst kapabla att erfara det. Mänskligheten *har* inte bara en inverkan på naturen, vi *blir* en ofrivillig och stum och reflektionslös naturkraft. Hansson igen:

***/.../ Destruktiviteten, nedbrytningen, stenbrytningen,
ingen ville ha det på det sättet, inte ens bolaget,
inga gudar behövdes här för att straffa,
stenen fanns, bröts som bröd, hjärtan av gatsten. /.../***

Även om vi kan se oss själva i denna vår påverkan på naturen så leder också självreflektionen till ett bedövat, ansvarslöst tillstånd. Som Malabou skriver, “if we look closely at what McLuhan says about mirroring, narcissism, and the projection of one’s own image, we see that reflection is for him immediately suspended by a spontaneous petrification, a geologization precisely, of both the gaze and the image.”

Det är just denna geologisering av den mänskliga kroppen, blicken, ja, till och med dikten, som är det stillsamt sensationella med Gunnar D. Hanssons poesi. Genom fossiler och förflutna strandlinjer, och kanske ännu mer den egna förestående döden, blir den omöjliga medvetenheten om vår egen geologiska

kraft nästan, nästan förnimbar. *Tapeshavet* är inget upprop för klimatet, den är snarare som en knappt hörbart suckande sten i skelettet, även om dikten själv hade

/.../ tänkt sig något helt annat och för läsaren mindre avigt.

**Det skulle ha blivit något mer öppet och undfånget
hade den tänkt, en oertappad framsida, men stumheten
tog över, överkvinnades, blev till inhägnad och bortvänd
längtan som drev bort i diset över landhöjningarna.**

POESI

Tapeshavet

Gunnar D. Hansson

Albert Bonniers förlag

Författarfoto: Jörgen Arén